

Metodologie archeologie středověku a novověku

6. Pomocné vědy historické ve službách archeologie 1
(paleografie, kodikologie, epigrafika, diplomatika,
chronologie)

PŘÍRODNÍ VĚDY

Pozitivní metoda založená na kvantifikaci i analýze měřitelných dat, na následné tvorbě modelu, a konečně na potvrzení/vyvrácení hypotézy pokusem

Chemie

Fyzika

Geologie

Geografie

Biologie

Technika

Stavebnictví

Architektura
resp. dějiny architektury

Výsledky jejich bádání se nedají na rozdíl od přírodních věd ověřit experimentálním způsobem, protože se jedná o neopakovatelná historická fakta

Systém příbuzných historických disciplín

Archeologie

Dějiny umění

Antropologie
studium člověka

Historie

Dějiny křesťanského umění

teologie

Etnologie/
etnografie

Archeologie

Kulturní a sociální
antropologie
etnologie, etnografie

Fyzická antropologie
Biologická podstata člověka

Experimentální
archeologie

Etnoarcheologie

Stavebně historické bádání

Moderní památková péče

SPOLEČENSKÉ VĚDY

-zabývají se širokým spektrem duchovní tvorby a chování člověka jakožto nepředvídatelně uvažujícího a jednatícího tvora s jedinečnou schopností sebeuvědomování

Filosofie

Sociologie

psychologie

teologie

Etnologie/
etnografie

Fyzická antropologie
Biologická podstata člověka

Etnoarcheologie

Pomocné vědy historické

předmět studia

- **Chronologie** – čas
- **Genealogie** – rodové vztahy
- **Heraldika** – erby a znaky
- **Sfragistika** – pečete
- **Numismatika** – mince a platidla
- **Kodikologie** – knihy, rukopisy
- **Metrologie** – míry a váhy
- **Paleografie** – písmo
- **Diplomatika** – listiny a písemnosti
- **Demografie** – obyvatelstvo
- **Epigrafika** – nápisy na kamenech či kovech
- **Faleristika** – řády a vyznamenání
- **Filigranologie** – papír
- **Statistika** – společenské jevy
- **Vexilologie** – vlajky a prapory

VADEMECCUM POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

Ivan Hlaváček
Jaroslav Kašpar
Rostislav Nový

Paleografie

(palaaios = starý, grafein = psát)

- **Předmět** – věda o historických písmech, zkoumá vývoj písma až do současnosti (neografie)
 - popisuje, hodnotí a třídí písmo a jeho funkci v historickém vývoji
 - učí jak správně číst a interpretovat písemné prameny
 - zasazuje vývoj písma do kulturního, politického a hospodářského vývoje určité společnosti
- **Rozdělení** – 1. podle kulturních okruhů: odlišnost písma, způsobu myšlení, obsahu, formy
 - a) **latinská** – texty psané písmem latinského kulturního bez ohledu na použitý jazyk
 - b) řecká
 - c) hebrejská
 - d) arabská
 - e) čínská
- **14. – 15. stol.** – národní jazyky, nárůst diplomatického materiálu

Paleografie

- **pol. 17. stol.** – učenci začali zkoumat listiny jako historický pramen (pravost)
- **Daniel Papebroch** – jezuita: *Propylaeum atiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranis*
Úvod k rozpoznání pravdy a lži ve starověkých pergamenech
 - práce o rozlišení listin pravých od nepravých
 - za falešné označil některé listiny benediktinského řádu
 - zpochybnil tím majetek a dějiny řádu (vliv na dějiny Francie)
- **Jean Mabillon** – z opatství Saint-Germain-des-Prés, sepisoval životopisy svatých benediktinů
 - analyzoval okolo tisíc listin z Francie i okolních zemí
 - *De re diplomatica libri sex – Šest knih o diplomatice*
 - shrnul historický vývoj listin v různých zemích a nastínil metody studia (kritický přístup)
 - zvláštní přístup ke každé části listiny: k písmu, pečeti, pravopisu, materiálu, kanceláři
 - tím položil základy moderní paleografie a diplomatiky

Paleografie

- **Bernhard Montfaucon** – 1708: *Paleographia graeca*: paleografie získává mázev
- **Scipione Maffei** († 1755) – podle něj neexistuje několik na sobě nezávislých druhů písma latinského kulturního okruhu, ale jedno římsko-latinské s různými podskupinami v rámci tří základních skupin:
majuskuly, miniskuly a kurzívy
- **svobodný pan vom Stein** – založil vydavatelský podnik *Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum*, později pod názvem **Monumenta Germaniae Historica**
- **1821** – založena **Ecole des chartes**: studium pomocných věd historických, především paleografie
- **2. pol. 19. stol.** – objektivní exaktní studium, fotografické publikace paleografických materiálů
- **Theodor von Sickel (1826–1908)** – **Monumenta graphica medii aevi** (Vídeň 1858–1869)
- **Gustav Fridrich** – 1898: **Učebná kniha paleografie latinské**
- po 2. sv. válce – rozvoj na univerzitách – Brno: **Jindřich Šebánek** (PVH 1 – Paleografie)
– Praha: **Miroslav Flodr, Jaroslav Kašpar, Pavel Spunar, Jiří Pražák**
- 1953 – založení **Komise pro soupis rukopisů ČSAV**
- 1962 – ročenka **Studie o rukopisech**, dnes: Oddělení pro soupis a studium rukopisů Masarykova ústavu a Archivu AV ČR (Komise pro soupis a studium rukopisů - dozorový orgán)

Faksimilové edice

A. Edice celých rukopisů nebo jejich podstatných částí:

- zpřístupnění nejvýznamnějších rukopisů z hlediska uměleckého, filologického, obsahového
- **Akademische Verlags- und Druckanstalt**: některá bohemika uložena v Rakousku
např. bible Václava IV. (tzv. Rotlevova)
- řada **Cimelia bohemika**: vydání tzv. Korunovačnického evangelistáře krále Vratislava, Velislavovy bible

B. Edice materiálů vybraných podle určitého kritéria (jazyka, místa současného uložení (fond, archiv publikace národního charakteru (např. katalogy)

- **Gustav Friedrich**: Acta regum Bohemiae selecta I-III (Praha 1908 – 1935) – 40 tabulí s listinami panovníků do r. 1253, Friedrich také publikoval 8 ukázek olomouckého skriptoria
- **Václav Vojtíšek**: Vývoj městských knih v Československé republice ve světlotiskových ukázkách, Praha 1928 – 1931
 - vývoj městských knih v pražských městech ve 14. – 18. stol.

C. Edice všeobecného, ale výběrového či ilustrativního charakteru

- pod vrchní redakcí Antona Chrousta: Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters (Mnichov 1899 – Lipsko 1940)

D. Edice komplexní:

- pokoušejí se o zachycení písma, kategorie, typu či epochy

E. Edice pro školní potřebu

- obsahují většinou chronologicky seřazené ukázky nejrůznějších písemností
Franz Steffens: Lateinische Paläographie (3. vydání Berlín – Lipsko 1929, přetisk Berlín 1971)

Psací pomůcky

a) Psací látky (materiály) – na něž se psalo, ovlivňovaly tvar, vzhled a charakter písma

1. archeologické látky – přírodního nebo k jiným účelům připraveného materiálu:

např.: listy nebo kůra stromů (novgorodské písemnosti psané na březové kůře), dřevo, kámen, kov, hlína, omítka

2. paleografické látky (umělé) – opracování materiálu

– produkty určené k psaní (papyrus, pergamen, papír)

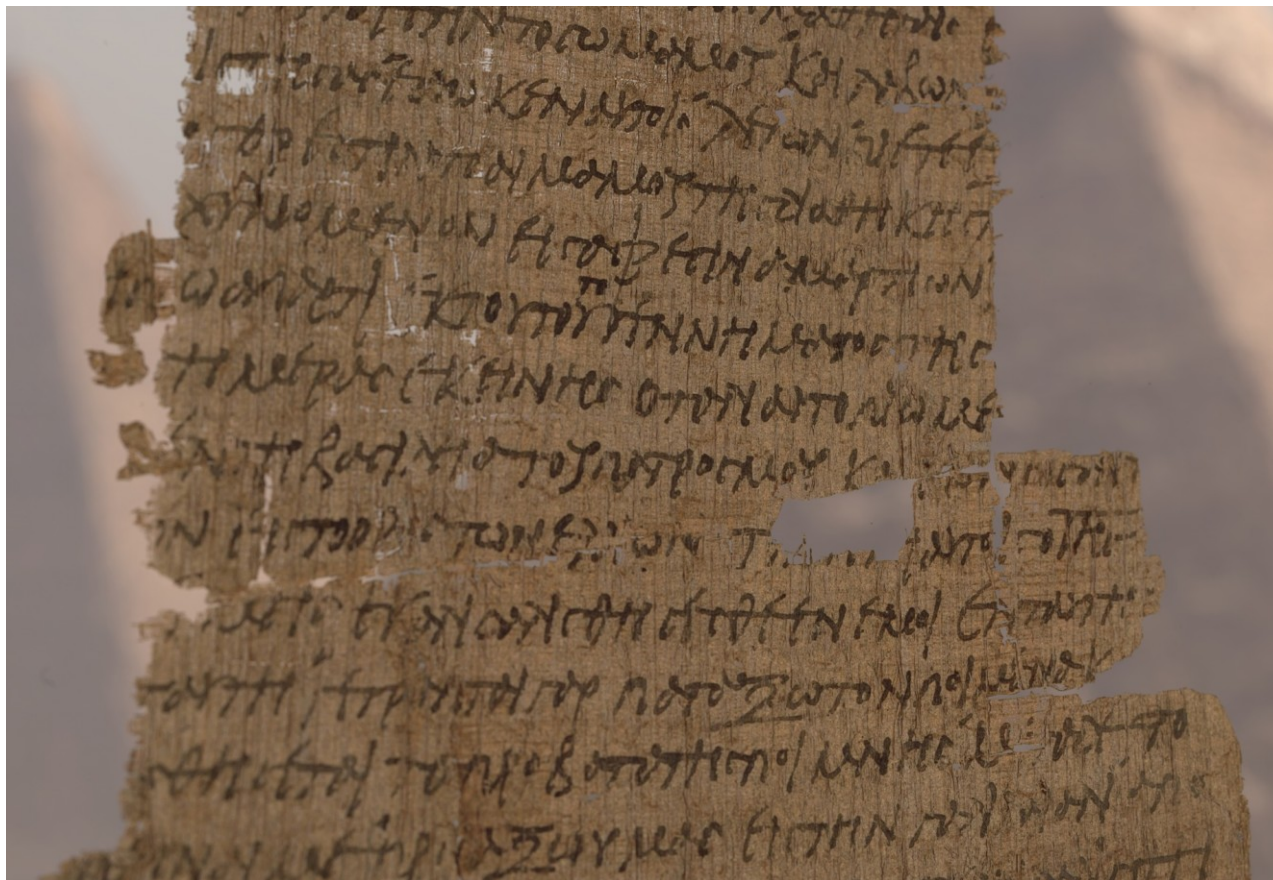
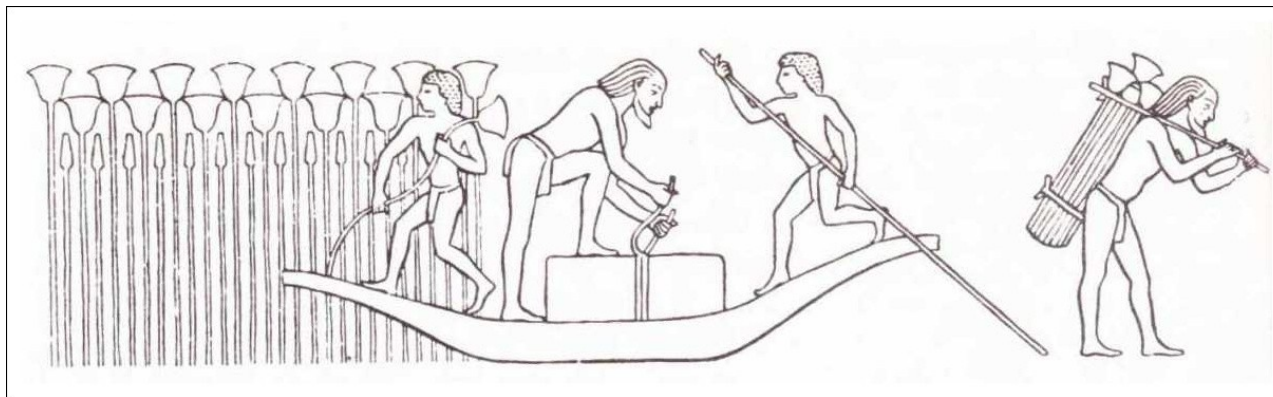
b) Psací nástroje – používané k psaní

– ovlivňovaly vzhled písma, držení pera, různě silné tahy

Papyrus

- Šáchor papírový (*Cyperus papyrus*)
- **3100** – nejstarší v hrobce velmože Hemaky
- **77–79 n. l.** – **Plinius starší:** v *Naturalis historia* první popis výroby
- **1100** – vymizení rostliny díky klimatu
- **od 2. stol.** – postupně nahrazen pergamenem
- **Rozměry** – listy papyru: délka: 29 – 33 cm, šířka: 22 cm
slepovaly se do svitků tvořených asi 20 listy
- **Výroba** – sloupnutí svrchní vrstvy stonku
 - máčení ve vodě
 - rozklepání dřevě na pásy
 - slepování archů: pásy do kříže (ocet, mouka, voda)
papyrusový list: **pagina, plagula**
 - stočení do svitku: tzv. **rotulus**

Pergamen

- **Materiál** – nevydělaná zvířecí kůže používaná ve středověku k psaní textů
 - oslí, ovčí, kozí, telecí (nejcennější Velín z kůže nenarozených jehňat)
- **Původně** – nevyčiněné volské a kozí kůže na výrobu bubnů pro náboženské účely
 - Sumer, Egypt, Řecko: obchod se surovými kůžemi, usněmi, koženým zbožím
 - Řím: legie dobytek chovaly spíše pro kůži než pro maso (koželužny)
 - Pergamon v MA: od 2.stol. př. n. l.: inovován výrobní postup (Plinius st.: název)
odmítl dovoz z Egypta
- **Druhy pergamenu** – jihoevropský: jednostranný, středomoří (Itálie, Španělsko, Francie)
 - středoevropský: oboustranný, hrubší
 - byzantský: potíral bílkem kvůli lesku
- **Palimpsesty** – přepsané pergameny: odstraňování původního písma (smytím, vyškrábáním)
 - přepsání novým textem, tj. **reskribování**

Pergamen

- **Výroba**
 - nasolení a namočení v kádích: odstranění tuku a špíny
 - loužení v roztoku hašeného vápna: odstranění chlupů
(ovčí: vápenná pasta)
 - oddělení vrstev: lícové (svrchní)
rubová (spodní – na pergamen)
 - odchlupení a mízdření: oškrábání zbytků chlupů a tuku
speciálním nožem
 - sušení v dřevěném rámu: škrábání do stejné tloušťky
- **Egypt:** první činění, Rekhmirova hrobka – 1500 př.n.l.
- **Evropa:** rostlinná činidla – bříza, vrba, jedle, modřín, dub, akácie

Papír a knihtisk

- 2. stol př. n. l. – 10. stol. – **deskotisk**: rozšíření technologie ve východní Asii

vznik – **dynastie Chan** (206 př.n.l.- 220 n.l.): otisk pohyblivých kamenných tabulek

– **dynastie Suej** (581-618 n. l.): text se ryl do dřevěné desky potřené inkoustem a otiskl se na hedvábí

– **dynastie Tang** (618 – 907): rozšíření technologie do Koreje, Japonska, Vietnamu, Filipín

- 105 n. l. – **vynález papíru**: císařský úředník **Cchaj Lun** předložil císaři **Cho Ti** (Che Ti) vzorky papíru z rostlinných surovin místo hedvábných vláken se používalo lýko, konopné hadry, rybářské sítě

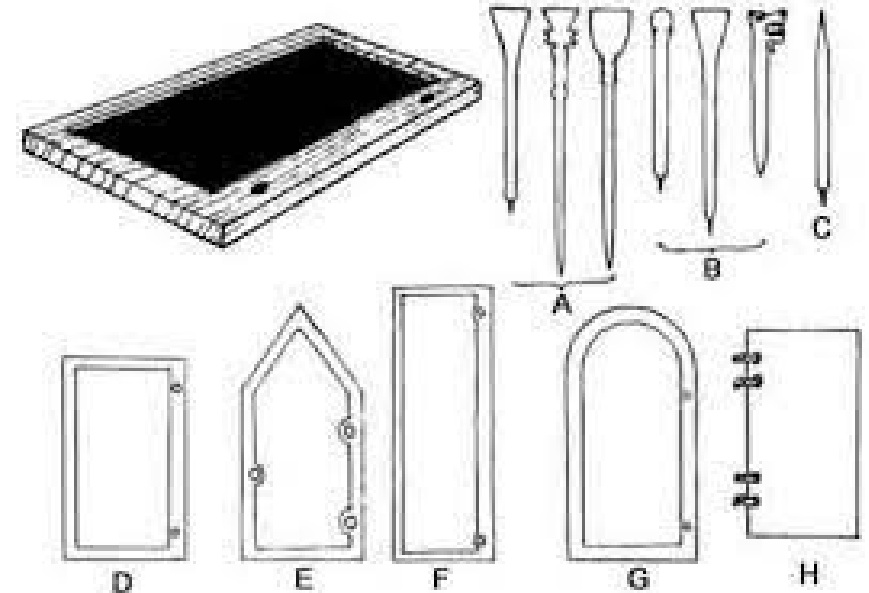
- 11. stol. – **knihtisk**: vynalezl kovář **Pi Šeng** (Bi Šeng): vyrobil tenké znaky z hlíny, vypálil je a vlepil do kovového rámu
kniha s čínskými znaky: až 360 000 kusů typů (smaltované, kovové)
první zmínka o vynálezu v knize Ken Šua (1086: Statě od jezera snů)

Papír a knihtisk

- **7. stol.** – převzali Arabové
- **první pol. 12. stol.** – přes Sicílii a Španělsko do Evropy (křížové výpravám)
 - Xativa u Valencie: první papírna v Evropě
- **13. a 14. stol.** – Itálie
- **od pol. 14. stol.** – výroba také ve Francii
- **1310** – nejstarší papírovou písemností u nás staroměstská městská kniha
- **1390** – norimberský patricij Ulman Stromer
- **1445 – Jan Gutenberg:** jako první vytiskl Mohučskou bibli
- **1499** – král Vladislav udělil mlynáři zbraslavského opata povolení ke sběru hadrů na výroby papíru
- **16. stol.** – další papírny: Čechy: 1505: Trutnov, 1527 (1516): Frýdlant, 1524: Staré Město pražské
Morava: 1506: Olomouc, 1520: Velké Losiny
Slezsko: počátek 16. stol. – Opava
- **Současnost** – Velké Losiny: papírna na ruční papír

Voskové tabulky

- Dřevěné nebo kostěné destičky vylité voskem, na něž se psalo
- **Starověk** – pro evidenci účetnictví nebo k výuce
 - 500 př. n. l.: nejstarší nálezy v Řecku
dle Isidora Sevillského od nich pak Egyptané
- **Středověk** – 11. a 12. stol. stol.: Skandinávie: nález z Lundu,
 - Trondheimu, Birky, Sigtuny
 - 14 a 15. stol.: Gottingen, Lübeck
- **caudex** (špalíček) = větší počet tabulek spojených dohromady
 - ve středověku se termín přenesl na literární rukopisy: **kodexy**
 - spojovány šňůrou po několika (diptychy, triptychy či polyptychy)

Novgorodský žaltář (nal. r. 2000)

10./11. stol.:

- tři dřevěné tabulky s texty žalmů napsaných do vosku
- sloužil jako učební pomůcka, do níž učitel na voskové tabulky zapisoval verše žalmů, dával je opisovat žákům
- učebnice, podle níž se obyvatelé města učili číst a psát (990: přijali křest)

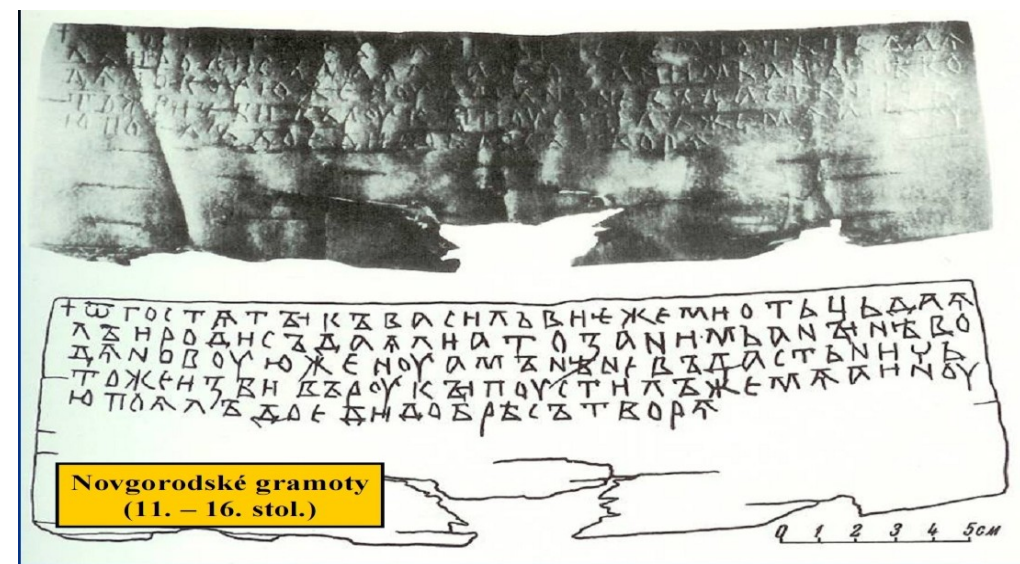
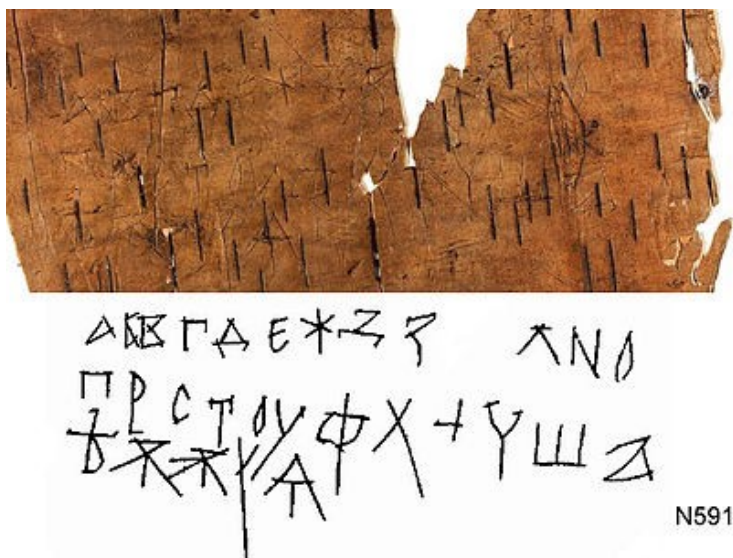

Novgorodské „gramoty“

Nápisy na březové kůře – pisateli byli bojaři, řemeslníci, kupci, rolníci, vojáci a duchovní včetně žen (indikátor kulturní úrovně společnosti)

Obsah – informace z každodenního života, o nichž letopisy mlčí (zemědělství, lichvářství, obchod, výběr daní a dávek, chod hospodářství, válečné konflikty, právní vztahy, kontakty mezi městy, rodinné záležitosti nebo pohanské i křesťanské představy).

- zachycují mluvený jazyk z hlediska pravopisu, fonetiky, morfologie živé středověké ruštiny

Psací prostředky

- **3. stol. př. n. l. – štětec:** z krysích chlupů nebo velbloudí srsti, psalo se na bambusové nebo dřevěné proužky, později na hedvábí, hedvábný papír: v čínštině „hedvábné odřezky“
- **pero** – třtinové pero znali staří Egypťané (šikmo uříznutá třtina)
 - od 4 stol. n. l.: brkové pero (hlavně z husy)
- **Stily** – kovová psací rydla k psaní na povoskované plochy dřevěných tabulek
- **1. a 2. stol. n. l.** – objeveny v Pompejích nebo v Sedmihradsku (sedmihradské – dácko-transylvánské)
- **10./11. stol.** – Olomouc: Pekařská ul., Tereziánská zbrojnice, Olomoucký hrad
 - 12. stol: Klášterní Hradisko – klášterní škola
 - 12./13. stol.: Manětín
 - 13. stol.: Olomouc – Křížkovského ul., kostel sv. Michala v Olomouci, Kroměříž – Vodní
- Moravská Ostrava: kostel sv. Václava, fara, Masarykovo náměstí

Inkoust

- **Duběnkový** – z extraktu z duběnký (útvár na listu dubu, vytvářený larvami žlabatek)
 - obsahuje tanin a kyselinu gallovou, vitriol, arabskou gumu a tekutiny (voda, víno, pivo, ocet)
 - vznikne po reakci se železnatými solemi, které ale způsobují „rezavění textu“, až jeho úplné „propadnutí“ (vyleptání papíru)

Paleografie

- **7. stol. př.n.l.** – latinské písmo vzniklo z písma řeckého (přes Etrusky)
- **7. – 4. stol. př.n.l.** – archaická latinka: jedno písmeno mělo více tvarů
- **2/3. stol. př.n.l.** – stabilizované písmo: psací: skriptura quadrata
skriptura actularia
knižní: kapitála quadraa
kapitála rustica
- **1. stol. př. n. l.** – starší římská kurzíva (majuskulní)
- **3. stol.** – mladší římská kurzíva (minuskulní)
- **3. – 8. stol.** – unciála (majuskulní) přešla v polounciálu (majuskulní i minuskulní)
- **6. – 12. stol.** – národní písma: po stěhování národů, vliv christianizace
 - kontinentální písma: navazovala na mladší římskou kurzívu
 - insulární písma: navazovala na unciálu a polounciálu
- **8. stol.** – Franská říše: sjednocení v **karolinské minuskula**
diplomatická minuskula: izolovaná písmena, omezení zkratk

[re]dicta ciuitas nazareth uenit et habitauit in caphar
naum maritima in finibus zabulon et nepthalim. ut
adimpleretur quod dictum est per esaiā prophetam;
terra zabulon et terra nepthalim. uia maris trans
iordanem galilee. Gentium populus qui sedebat in te-
nebris lucem uidit magnam. Et sedentibus in regio-
ne umbræ mortis lux orta est eis;

Karolínská minuskula

9. - 12. st.

• Karolínská minuskula (karolína):

- největší uplatnění na dvoře Karla Velkého v rámci tzv. karolinské renesance
- rychlé rozšíření kvůli stírání rozdílu mezi písmem knižním a běžně užívaným
- produkce různých církevních skriptorií (klášterních nebo kapitulních)

Unio plena iuris, vpi fidelib. P. d. g. a. archio a. i. o. a.
i. g. i. o. d. o. v. e. n. t. p. l. u. r. i. m. a. p. p. h. e. b. i. t. a. t. i. o. n. e. m. e. t. u. i. a. m. e. m. o. r. i.
a. d. d. i. t. t. e. i. g. u. e. n. t. d. e. o. l. l. i. v. a. n. p. u. n. t. a. m. u. d. e. n. t. e. s. v. n. i. u. s. t. a.

Diplomatická minuskula (1234) *[demonstrative]*
... ..

Ad e possē cē p te geūs. li i anq' Anglāu
eō. p pām qz li tano lūnglāmū existet
m dūū ēē nō possz. liaw. u. lām dūū
id q' ē vūū lūstent nō pō mūūūū ēē

Gotická kurzíva (konec 14. stol.)

alle huy se dējē (gotické písmo)
Au

• Gotická kurzíva:

- vzniká ve Francii: štíhlé, ostré a hranaté (seříznutí pera)
- změna uměleckého cítění (v severní Francii gotika)
- **kurzívní** (gotica cursiva) užívala se k rychlejšímu psaní nejdříve v textech diplomatických (koncepty, registra aj.), později v literárních kodexech

colen en mer en toe spra
ke behoude. wie sou
de dan also blint ende
also onmetel wesen

Gotická textura (pol. 15. stol.)

me dat onse heer god
tyemant den werch der
volcomenheit en wiset
die van ander luden

Polohumiva, kumiva = 7 snaka
skumen

lum est sacerdos engens se uir glosus i
genib; fletus cum amaris tencalibus. ma
gnus Licimius et suspensus. et q̃plicis pu
doris pectus suum dicit. Tu es tuus.

Tisková rotunda (15. stol.)

Niže kome pyigewssō ta āela pobuachu dwoli
ku zalossēz adone sēcha mezu stany. Edežo by
placz naminy ote wssēch Niže kow Jigū mezu

Česká bastarda tisková (konec 15. stol.) *(příchod)*

Diplomatika

- **Předmět** – zabývá se úředními písemnostmi: úpravou, vnitřní strukturou textu, místem a okolnostmi vzniku
- **Dělení písemností** – dle „právní síly“ písemností:

1. Listiny: vydávají svědectví o počinu právní povahy

- je písemnost sestavená podle dobových pravidel a forem
- podává svědectví o právním počinu
- termín „listina“ byl uměle vytvořen F. Palackým (dříve „list“)

2. Akty: podpůrný materiál, vzniklý např. v souvislosti s akty bez samostatné právní váhy

- doloženy od 12. století
- neověřené písemné svědectví bez právní platnosti (zápis pro paměť)
- zpravidla stojí na počátku vývoje písemného právního pořizování (předcházejí používání listin)

Prameny

- **Historické** – primární zdroje informací v historickém bádání
 - pozůstatky lidské činnosti, které podávají relevantní informaci o lidské minulosti:
 - 1) **ústní** – orální sdělení, pověsti
 - 2) **písemné** – dokumenty
 - 3) **obrazové** – mapy, videozáznamy
 - 4) **hmotné** – archeologické nálezy
- **Práce s prameny** – **vyhledávání**: terénní výzkum, rešerše pramenů
 - **analýza**: kritický rozbor a zhodnocení důležitosti, relevance, hodnověrnosti, srovnávání s dalšími fakty (komparace)
 - **interpretace**: výklad a zpracování zjištěných poznatků v širších souvislostech.

Písemné prameny

- Všechny psané či tištěné texty, které se podle tradičního třídění dělí na:

a) prameny úřední (diplomatické) provenience

b) prameny soukromé povahy

c) prameny vyprávěcí (narativní, též literární)

a) Prameny úřední (diplomatické) provenience – vznikly činností úřadů

Listiny – písemnosti právního pořízení (privilegia, smlouvy)

– podle vydavatele: veřejné (císařské a papežské) a soukromé

– podle místa vyhotovení: kancelářské (vydavatelské)

příjemecké (ve skriptoriu - písárně)

Mandáty (patenty) – písemnosti, jimiž je udělován nějaký příkaz.

Listy – písemnosti bez právního obsahu

Úřední knihy – desky zemské a dvorské, knihy městské a církevní správy (konfirmační, soudní, vizitační protokoly), knihy hospodářské a účetní povahy (urbáře, účty)

Akta – písemnosti vzniklé činností kanceláře

- **b) Prameny soukromé povahy** – vydávají svědectví o veřejných událostech.

1. Soukromá korespondence (deníky, diáře)
2. Veřejné písemnosti (paměti-memoáry) a životopisy (autobiografie)

- **c) Prameny vyprávěcí** – informují o dobových událostech

1. **Memoriální – paměťové:**

kalendária: pomůcky pro orientaci v čase (záznamy svátků)

martyrologia: evidence oslavovaných světců

nekrologia: evidence úmrtí členů církevní komunity, panovníků, aj.

obituaria: evidence zesnulých, jimž měla být sloužena zádušní mše

libri vitae: soupisy živých i mrtvých členů konventu

libri anniversariorum: evidence zemřelých členů konventu

libri memoriarum (memoriales): pamětní knihy (jména členů a příznivců)

libri confraternitatum: soupisy členů, kteří s klášterem uzavřeli duchovní společenství (konfraternitu)

2. Historiografické:

Katalogy – soupisy osob zastávajících určitý úřad (panovníků, biskupů, aj.)

Genealogia – soupisy osob náležejících k určitému rodu

Pamětní zápisy – neověřené zápisy (např. o založení církevních institucí)

Anály (letopisy) – zápisy zachycující události po jednotlivých letech

Kroniky – zachycení událostí v minulosti

Gesta – popisují činy světských a církevních představitelů

3. Biografické:

Životopisy (biografie) – autobiografie, deníky, diáře, paměti (memoáry)

4. Zprávy o cestách („cestopisy“) – diplomatických, obchodních, poutích

5. Hagiografie – líčí životní osudy světců: Passio: vyprávění o světcově mučednické smrti

Miracula: zprávy o zázracích

Elevatio: vyzdvižení světcových ostatků z původního hrobu

Translatio: přenesení ostatků zpravidla do ústředního kostela

Písemné prameny

- **Raný středověk:**

- MMFH: **Magnae Moraviae fontes historici**. Spisy University J. E. Purkyně v Brně. Filosofická fakulta
 - I. kroniky, letopisy, ed. L. E. **Havlík** (Brno 1966).
 - II. legendy, liturgické texty, ed. L. E. Havlík (Brno 1967).
 - III. listiny, listy, historické spisy, ed. L. E. Havlík (Brno 1969).
 - IV. zákony, právní texty, dodatky, ed. L. E. Havlík (Brno 1971).
 - V. Rejstříky, ed. L. E. Havlík (1977).

- **Staroslověnské legendy:**

Životy (Život Konstantinův a Život Metodějův) - konec 9. stol., tzv. Moravsko-panonské legendy hovoří o christianizaci Velké Moravy, životě světců

I. staroslověnská legenda o sv. Václavu – vznik po Václavově smrti

II. staroslověnská legenda o sv. Václavu – před r. 1050: překlad Gumpolda do staroslověnštiny, doplněno o obšírné pasáže z Crescente fide.

MAGNAE MORAVIAE
FONTES HISTORICI
PRAMENY

I

ANNALES ET CHRONICAE

*K*arolus baptizatus in sacramento. verum
cum subigit dispositionem in suorum qua sibi
uorum rebus omnibus causa. tota uidet.
*P*ippinus filius karoli romae baptizatus ab
adriano pontifice. aquo de ipse de fratre
bladomices uncti sunt in reges. ipse dixit
baptizatus apud uormaciam sacramento et ob
fidem suam subiectionem fidei facit. honorifice
remissus ad patriam. Contempore multa signa appa-
ruerunt. uterque signum crucis in uelamentis
hominum frequentissimum uisum est sanguis etiam.

Dokumenty o politických osudech Moravanů a jejich říše.

První svazek komplexního vydání
pramenů k dějinám Velké Moravy
obsahuje letopisy a kroniky.

Základem svazku je studijní edice s
překladem Dagmar Bartoňkové -
Fontes latini ad Magnum Moraviam
pertinentes (Praha 1963), doplněné o
další prameny.

Reedice je rozdělena seřazena
chronologicky s přihlédnutím ke
vzájemným genetickým vztahům mezi
jednotlivými prameny.

Kosmas Kronika Čechů

argo — Edice Memoria medii aevi

Kronika Čechů:

Kosmas (* pol. 11. stol. – † 21. října 1125)
zformuloval prvotní podobu státní ideje, jež se
v určitých aspektech uplatňuje i v současné
době.

Pražský kanovník (nejstarší český letopisec)
shromáždil v latinsky psaném díle údaje z
ústní a literární tradice, historických pramenů i
vlastní zkušenosti a vytvořil (ne vždy pravdě
odpovídající) obraz počátků a rané historie
etnika, jež vybudovalo český stát.

Klasický překlad K. Hrdiny a M. Bláhové
doplňuje předmluva a poznámkový aparát
Martina Wihody..

Řehoř z Toursu –

kronika tourského biskupa o historii francké říše 5. a 6. století popisuje dobu od biblického stvoření světa po konec 6. stol. se zaměřením na autorovu současnost. Historické události nesleduje chronologicky.

Protože pocházel z pokřesťanštěné, galorománské senátorské rodiny, která po generace zastávala vysoké světské i duchovní funkce, měl přehled o politickém životě ve francké Galii.

Jako tourský biskup udržoval styky s místním duchovenstvem, vlivnými aristokraty i příslušníky městského patriciátu, pro něž někdy v poslední čtvrtině 6. stol. sepsal dějiny franckého království od jeho počátků až po jeho současnost.

Beda Ctihodný

Církevní dějiny národa Anglů

argo — Edice Memoria medii aevi

Beda Venerabilis (672/3–735): *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*.

Dějiny Anglů od jednoho z největších učenců raného se od raného středověku představuje v narativní historii první pokus o sepsání národních dějin.

Dějiny líčí počátky a upevňování křesťanské víry v Británii a jsou dodnes nejspolehlivějším pramenem k dějinám anglosaských království v 5.–8. století.

Součástí Bedova výkladu jsou rovněž příběhy a zázraky svatých včetně životopisů jeho současníků.

Dětmar z Merseburku Kronika

argo — Edice Memoria medii aevi

**Kronikářské dílo
merseburského biskupa
Dětmara, napsané přibližně v
letech 1013–1018.**

Nejobsáhlejší soubor pramenů k dějinám střední Evropy kolem roku 1000.

Zahrnuje nejen podrobný výklad východofranských (německých) dějin za vlády saské dynastie, ale také četné zprávy o polabských Slovinech, českém státě či Polsku doby Boleslava Chrabrého.

Gallus Anonymus

Kronika a činy polských knížat a vládců

argo — Edice Memoria mediæ ævi

Gall Anonym je považován za autora první polské kroniky vzniklé mezi léty 1112-1117.

Zřejmě byl členem kanceláře Boleslava Křivoústého a pozdější přízvisko Gall Anonym získal pro jeho předpokládaný francouzský původ.

Dílo (3 knihy) líčí dějiny polského státu od jeho počátků v 8. století a vládu Piastovců až k roku 1113, do doby Boleslava III. Křivoústého, jehož chtěl autor svým dílem zvlášť oslavit.

Cenný pramen k nejranějším polským dějinám, který poskytuje i řadu důležitých údajů k celému středoevropskému regionu, včetně vztahů mezi českým a polským státem.

Adam Brémský

Činy biskupů hamburského kostela

argo — Edice Memoria mediaevi

Adam Brémský (* před 1050, † okolo 1080) – významný německý středověký kronikář, vzdělaný středověký učenec a literát, který pracoval se staršími prameny.

Vytvořil dílo cenné pro svoji mimořádnou literární hodnotu a důležité pro studium nejranějších dějin literatury střední a severní Evropy.

Zvláštní význam mají zprávy o dějinách a geografii i severního Německa, Dánska a dalších skandinávských zemí, či o misiích k severským i slovanským národům a podmaňování jejich území ve jménu šíření křesťanství.

Zemské desky

- **13. stol.** – vznikaly za posledních Přemyslovců ze sbírky právních listin
 - obsahovaly soupisy statků panského stavu a zachycovaly změny vlastnictví
 - podklady při sestavování různých výpisů:
 - 1379: první berní soupis: pozemková daň pro panovníka (od 11. stol.)
 - 1410: Třeboňský rukopis uvádí počet vesnic v Čechách
 - 1462: Pražský soupis zahrnuje počet vesnic v království
 - 1471: soupis a odhad domů v městě Ústí nad Labem
 - 1529: nejvyšší kancléř Českého království Adam z Hradce udává cenu majetku panského, rytířského, královských měst, počet měst a počet vsí.
 - 1604: soupis poplatníků ve všech tehdejších 14 krajích
 - 1654: Berní rula: první úplný soupis daňových povinností na území Čech
 - soupis majetku osob povinných platit daně
 - týkala se pouze rustikálních (poddanských) pozemků

Zemské desky

- **1348** – vedeny zvlášť pro cúdu olomouckou a brněnskou (sloučena s cúdou znojenskou, jihlavskou a jemnickou)
- **1359** – podle deskové instrukce Karla IV. musely být všechny majetkoprávní změny zapsány do desek zemských (zvány desky trhové, někdy také větší)
 - zápisy se prováděly dvakrát do roka při příležitosti zasedání sněmu a zemského (většího) soudu (panského) v Olomouci a Brně, kdy byly desky otevřeny
- **1493** – podle majestátu Vladislava Jagellonského se desky olomoucké převážely vždy na brněnská jednání soudu a zpět
- **1772** – převážení desek bylo úkolem púhončích z olomouckého kraje

Písemné prameny

- **Vrcholný a pozdní středověk:**

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris (epistolarius) regni Bohemiae, tzv. Český diplomatář

– edice listin českého království v chronologickém pořadí

CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (tzv. Moravský diplomatář) – 15 sv., založil Antonín Boček

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské – edice diplomatického materiálu z 15. a 16. stol.
F. Palackého (do r. 1526)

– vydal první tři díly, dosud vydáno: 39 dílů

- **FRB: Fontes rerum bohemicarum** – prameny dějin českých

CDB I	805 – 1197	Gustav Friedrich	1904 – 1907
CDB II	1198 – 1230	Gustav Friedrich	1912
CDB III/1	1231 – 1238	Gustav Friedrich	1942
CDB III/2	1238 – 1240	Zdeněk Kristen	1962
CDB III/3	falza, dodatky 1231 – 1240	Jan Bistřický	2000
CDB III/4	rejstříky 1231 – 1240	Jan Bistřický	2002
CDB IV/1	1241 – 1253	Jindřich Šebánek a Sáša Dušková	1962
CDB IV/2	rejstříky 1241 – 1253	Jindřich Šebánek a Sáša Dušková	1965
CDB V/1	1253 – 1266	Jindřich Šebánek a Sáša Dušková	1974
CDB V/2	1267 – 1278	Jindřich Šebánek a Sáša Dušková	1981
CDB V/3	doplňky 1253 – 1278	Jindřich Šebánek a Sáša Dušková	1982
CDB V/4	rejstříky 1253 – 1278	Sáša Dušková a Vladimír Vašků	1993
CDB VI/1	1278-1283	Zbyněk Sviták, Helena Krmíčková, Jarmila Krejčíková, Jana Nechutová	2006
CDB VII/5	písaři 1283-1306	Dalibor Havel	2011
CDB VII/6	pečeti 1283-1306	Karel Maráz, Dalibor Havel, Lukáš Führer, Martina Smolová, Jana Nechutová a Jan Kalivoda	2013

CDM I	396 – 1199	Antonín Boček	Olomouc 1836
CDM II	1200 – 1240	Antonín Boček	Olomouc 1839
CDM III	1241 – 1267	Antonín Boček	Olomouc 1841
CDM IV	1268 – 1293	Antonín Boček	Olomouc 1845
CDM V	1294 – 1306	připravil Antonín Boček, vydal Josef Chytil	Brno 1850
CDM VI	1307 – 1333	Josef Chytil	Brno 1854
CDM VII/1	1334 – 1345	Josef Chytil	Brno 1858
CDM VII/2	1345 – 1349	Josef Chytil	Brno 1860
CDM VII/3	dodatky 830 – 1347	Josef Chytil	Brno 1864
CDM VIII	1350 – 1355	Vincenc Brandl	Brno 1874
CDM IX	1356 – 1366	Vincenc Brandl	Brno 1875
CDM X	1367 – 1375	Vincenc Brandl	Brno 1878
CDM XI	1375 – 1390	Vincenc Brandl	Brno 1885
CDM XII	1391 – 1399	Vincenc Brandl	Brno 1890
CDM XIII	1400 – 1407	Vincenc Brandl	Brno 1897
CDM XIV	1408 – 1411	Bertold Bretholz	Brno 1903
CDM XV	dodatky 1207 – 1408	Bertold Bretholz	Brno 1903

CODEX DIPLOMATICUS

ET EPISTOLARIS

REGNI BOHEMIAE

CONDIDIT

GUSTAVUS FRIEDRICH

CONTINUAVERUNT

JINDŘICH ŠEBÁNEK ET SÁŠA DUŠKOVÁ

TOMI VI

FASCICULUS PRIMUS

INDE AB A. MCCLXXVIII USQUE AD A. MCCLXXXIII

EDIDERUNT

ZBYNĚK SVITÁK, HELENA KRMÍČKOVÁ, JARMILA KREJČÍKOVÁ

COOPERANTE

JANA NECHUTOVÁ

PRAGAE MMVI

SUMPTIBUS ACADEMIAE SCIENTIARUM
REI PUBLICAE BOHEMICAЕ

Codex Diplomaticus
Et Epistolaris
Moraviae, Studio Et
Opere Antonii
Boczek [and
Others]....

Anonymous

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. - 1419 aug. 16.)

Tomus VII
Fontes Archivii
tertiae Moraviae
Brunae

Edidit
Pavel Král

Institutum
Historicum

ACADEMIA SCIENTIARUM POLONA
INSTITUTUM HISTORIAE

CODEX DIPLOMATICUS NEC NON EPISTOLARIS SILESIAE

EDIDERUNT

CAROLUS MAŁEJCZYŃSKI et ANNA SKOWRONSKA

TOMUS II

ANNOS 1205 — 1220 COMPREHENDENS

WRATISLAVIAE
INSTITUTUM OSSOLIANSKUM
ACADEMIAE SCIENTIARUM POLONAE

1247, květen 3., Opava
Přemysl, markrabě moravský,
uděluje měšťanům opavským
právo výročního trhu na
svátek narození P. Marie,
osvobození od placení mýta a
cla a ochranu kupců na
cestách na tento trh
směřujících

Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku

PAVEL KOUŘIL – MARTIN WIHODA

Prvním spolehlivým mezníkem v dějinách města Opavy je privilegium krále Přemysla Otakara I. z roku 1224, nicméně adresa a konfirmační charakter této písemnosti shodně vypovídají o vysokém právním sebevědomí příjemců (CDB II, 256–257, č. 265; Bakala 1982, 44–47). Právě tak nesporným dokladem hospodářského a správního významu osady je název opavská provincie, který se poprvé objevil roku 1220 (CDB II, 179–181, č. 195; Bakala 1969, 9–22). Vznik městské obce však nelze posunout před rok 1213, protože mateřskou stolicí magdeburského práva na severní Moravě se nestala Opava, ale Bruntál. Léta 1213 a 1220 tak vymezují pravděpodobnou lokaci institucionálního města, jehož vyspělost zřetelně respektovala Přemyslova listina z roku 1224 (Bakala 1974, 3–24). Hospodářskou

Prameny

APPELT, H. 1963–1968: Schlesisches Urkundenbuch I. 971–1230. Graz–Köln.

BOČEK, A. 1845: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV. 1268–1293. Olomouc.

FRIEDRICH, G. (ed.) 1904–1907: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Inde ab A. DCCCCV. usque ad A. MCXCVII. Praha.

FRIEDRICH, G. (ed.) 1912: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. Inde ab A. MCXCVIII. usque ad A. MCCXXX. Praha.

FRIEDRICH, G. (ed.) 1942: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.1. Inde ab A. MCCXXI. usque ad A. MCCXXXVIII. Praha.

Přemysl Otakarus I, rex Bohemiae, civitati suae Opaviae bona et villas, quarum nomina adferuntur, donat eiusque civium iura constituit.

In Hulín 1224 —.

Apographum saec. XVII (a. 1616 confectum) exstat in Libro privilegiorum civitatis Opaviae, qui in Musaeo eiusdem civitatis asservatur (B). 20

Tzschoppe u. Stenzel, Urkundensammlung z. Gesch. d. Ursprungs d. Städte ... in Schlesien, pag. 284 = Boczek, Cod. dipl. Mor. II, pag. 155, num. 153, = Erben, Reg. Boh. I, pag. 317, num. 686 (frgm.) — Kopetzky, Reg. z. Gesch. d. Hzgt. Troppau (in Arch. f. österr. Gesch., tom. 45, pag. 106) num. 22 — Grünhagen, Reg. z. schles. Gesch., num. 280. 25

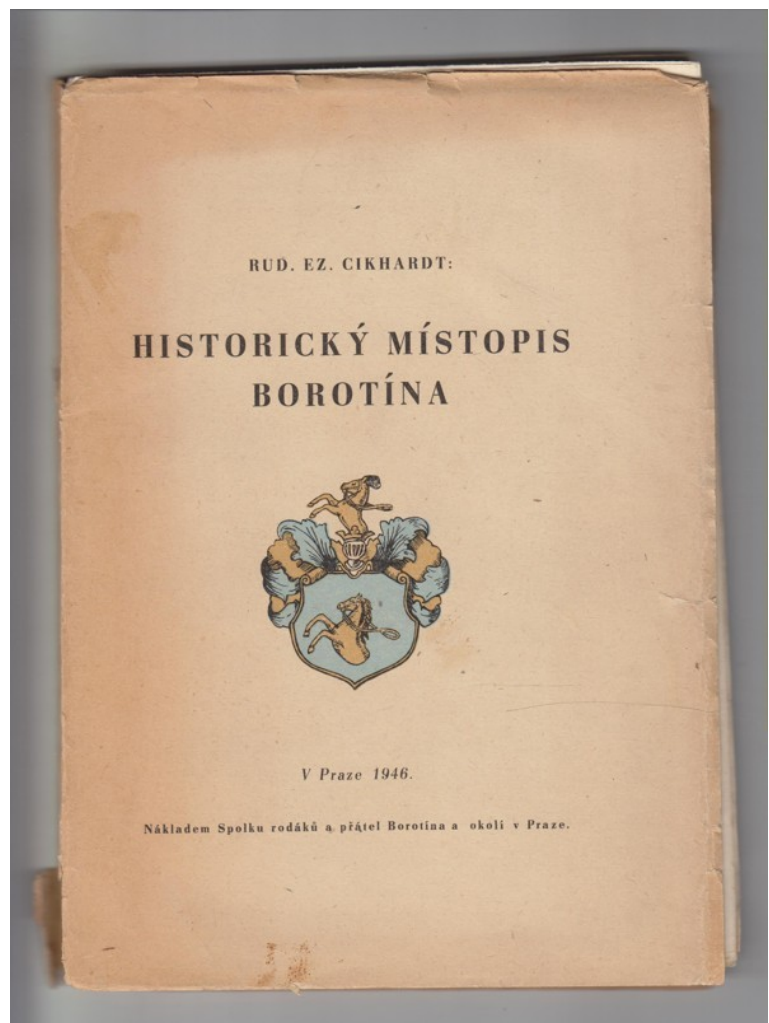
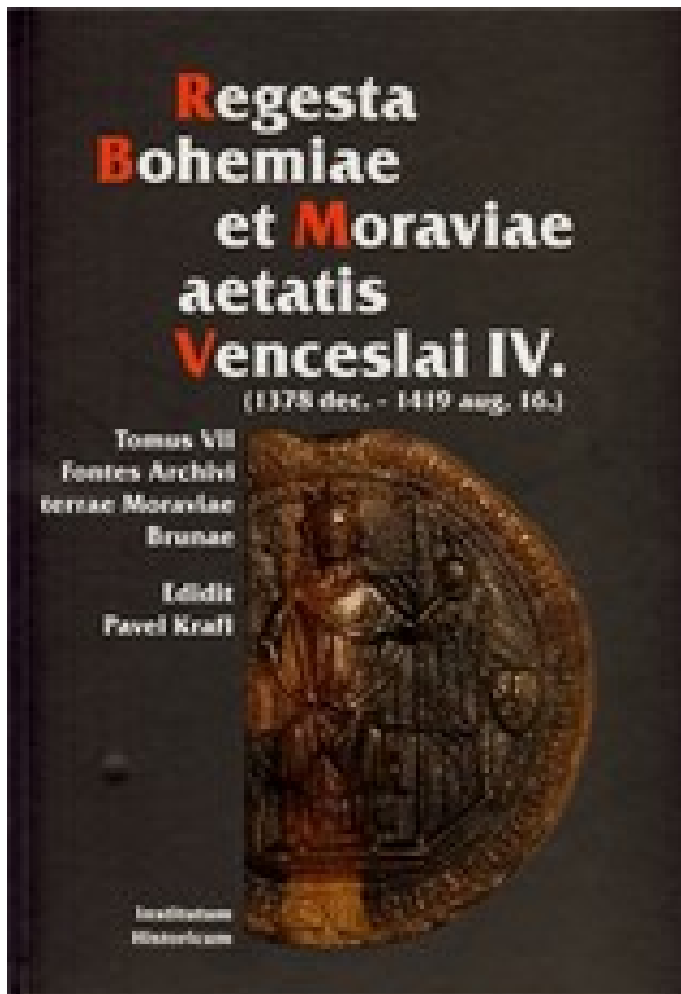
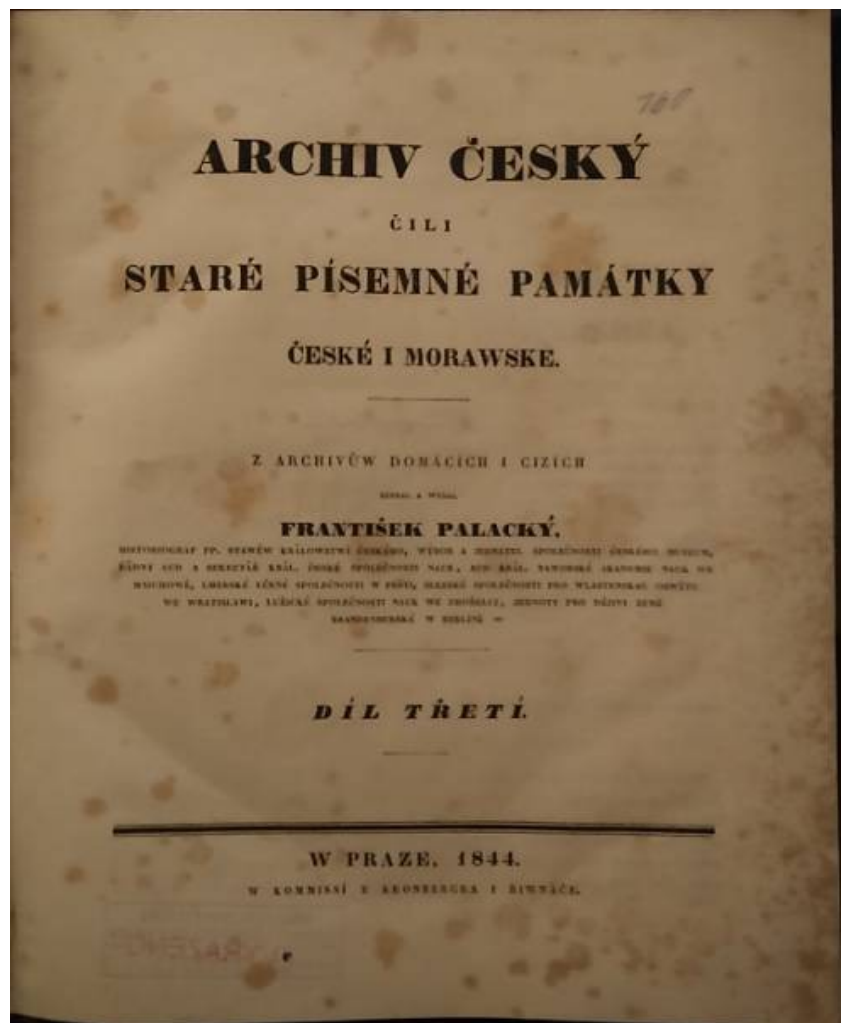
Diploma ab Hermanno notario verbis contextum esse, stili proprietates quaedam demonstrant, quae in aliis diplomatibus per manum eius datis repetuntur (cf. num. 199, 218, 259 al.) —

Notarii ipsius manu procul dubio etiam autographum, quod iam deperditum est, scriptum erat. — In temporis nota indictio perperam numero XIII expressa est, quod notarii vitio iam in autographo scriptum fuisse verisimile est (cf. num. 196). 30

In nomine sanctae et individuae trinitatis. Ottacarius, qui et Praemislus, dei gratia Boemorum rex. Contingit plerumque donationes legitimas factaeque hominum celebrata sollemniter immutari, nisi testimonio proborum et sigillatis litteris roborentur; vivit enim littera et actio litterae commendata. Notum itaque facimus universis tam praesentibus quam futuris, quod nos volentes nostram civitatem Oppaviam nomine ampliare^a divitiis et honore pariter et decore, ut et per hoc nostra atque nostrae prolis et eius successorum utilitas augeatur, eiusdem civitatis habitatoribus tam modernis quam futuris quoddam ius et quaedam bona dedimus tam nostra propria quam commutata, et quaedam etiam,

Otakarus, qui et Přemysl, rex Boemorum, volens civitatem Opaviam ampliare, eandem juribus et possessionibus dotat. Dt. in Huljn, 1224.

In nomine sancte et indiuidue trinitatis. Ottacarus, qui et Premisl, dei gracia Boemorum rex. Contingit plerumque, donationes legitimas factaque hominum celebrata sollempniter immutari, nisi testimonio proborum et sigillatis litteris roborentur; uiuit enim littera et actio littere commendata. Notum itaque facimus vniuersis tam presentibus quam futuris, quod nos uolentes nostram ciuitatem, *Oppauiam* nomine, ampliare diuitiis et honore pariter et decore, ut et per hoc nostra atque nostre prolis et eius successorum utilitas augeatur, eiusdem ciuitatis habitatoribus tam modernis quam futuris quoddam ius et quedam bona dedimus, tam nostra propria quam commutata, et quedam etiam, que ad castrum nostrum, *Gradec* nomine, pertinebant, dedimus perpetuo pacifice possidenda, ut in presenti pagina seriatim et plenius continetur. Inprimis statuimus, et ab omnibus uolumus inuiolabiliter obseruari, quod a fossato prefate ciuitatis infra unum milliare taberne nulle prorsus fiant, sed omnes penitus deponantur, exceptis illis, que sunt in dotibus ecclesiarum; et quod ciuis Oppauiensis in Lubschicz telonium non persoluat, et tunc etiam non soluat, cum uinum ducit in Poloniam ad uendendum. Sua quoque bona, secundum quod ipse possidet,

Listina

- **Formulář** – písemnosti úřední povahy byly sestaveny podle ustálených pravidel (protokolu)
- **invokace** – úvodní vzývání Boha
- **intitulace** s devoční formulí /jméno a titul vydavatele odvozený od Boží milosti)
- **inskripce/adresa, salutace** – pozdrav
- **arenga** – obecný důvod vydání
- **promulgace** – úmysl uvést text v obecnou známost
- **marace** – důvod vydání
- **dispozice** – jádro, podstata textu
- **sankce** – následky ne/dodržení ustanovení textu
- **koroborace** – uvedení ověřovacích prostředků eschatokol
- **subskribce** – svědečná řada
- **datace** – místo a datum vydání
- **aprekace** – závěrečné vzývání Boha
- **Vnější znaky:** velikost (výška x šířka), orientace, psací látka, psací prostředek, linkování, ověřovací prostředky
- **Vnitřní znaky:** formulář (viz výše), jazyk listiny..

Překlad s vyznačením skladby formuláře:

Ve jménu Páně amen. Ať není zvikláno v čase, co se s časem stává vratkým, je potřeba upevnit toto svědectví listinou. Abychom zamezili dvojímu výkladu, ať vědí tedy všichni přítomní přihlízející, že **my, Přemysl, z boží milosti markrabě Moravské, syn nejjasnějšího Václava, čtvrtého krále českého**, na žádost našich věrných obyvatel Opavy, z nichž dosud žádný neváhá vystavit svůj majetek a život ve prospěch naší země, jež byla z té velké části zpustošena řáděním Tatarů, jsme našli zvláštní prostředek, skrze který i čest i důstojnost našeho majestátu bude zmnožena a kterým budou zmínění měšťané s požehnáním Božím pozdviženi z bídy k blahobytu, **dáváme a udělujeme jim trh každoročně konaný ve vši svobodě na svátek Narození svaté panny. K větší pak bezpečnosti všech přicházejících z cizích zemí za obchodem slibujeme jim pravou výsadou našeho majestátu sedm dní na příchod, sedm dní k obchodování se zbožím na zmíněném trhu bez jakýchkoliv překážek, bez jakýchkoliv poplatků a sedm dní na cestu zpět. K tomu přidáváme, ať jsou svobodní a bezpeční na všech cestách naší země, na všech celnicích, ve všem majíce pokoj a ochranu a mohou pomýšlet na svůj užitek, dokud se s doprovodem Božím nevrátí po ukončení obchodů domů.** Jestliže by někdo chtěl zmíněné výsady narušit, bude zbaven života a s jeho věcmi učiníme, aby se poškozenému dostalo přiměřené náhrady, totiž dvojnásobku. **V této věci jsme jako svědectví dali sepsat tuto listinu a zabezpečit ji ochranou naší pečeti.** Svědkové pak jsou zde: Vítek z Jindřichova Hradce, Pardus, náš komorník, Nagraď, Ondřej, komorník, Milíč a Idík, jeho bratr, Beneda, Crha, purkrabí v Dívčího hradu a mnozí jiní. **Dáno v Brně rukou Přisnobora, našeho dvorního notáře, vykonáno tohoto roku vtělení Páně 1247 a na páté nony květnové.**

Invokace

Intitulac s devoční formulí

Arenga

Promulgace

Narace

Dispozice

Sankce

Koroborace

Subskripce

Datace

Zemské sněmy a soudy

- **Morava** – počátky v dvorských sjezdech šlechtických předáků.
- **13. stol.** – zasedání sněmů a sjezdů v Olomouci, Brně a Znojmě
 - zároveň s nimi se konaly i krajské cúdy (soudy)
 - výsledky (majetkoprávní spory) se zapisovaly do desek
- **do poč. 16. stol.** – konaly se čtyřikrát ročně (sněmy i soudy)
- **po r. 1520** – Olomouc: o Třech králích (6. ledna)
 - o sv. Janu Křtiteli (24. června)Brno: od 1495: po 2. neděli postní (pohyblivý svátek: 15. 2. – 21. 3.
 - v neděli po sv. Kunhutě (po 9. září)
- **Konání soudu** – ohlašovalo se po 3 týdny předem o trzích
 - o nejbližším pátku přijímali úředníci **půhony** (žaloby)
 - podle statků v obvodu olomouckého a brněnského soudu
 - původně střídavě po pět týdnů v Brně a pět týdnů v Olomouci, od konce 15. století (1480) jen 8x

Kodikologie

(codex /pův. caudex/ = strom, soubor voskových destiček)
(codicillus = původně jedna destička, dopis, list)

- a) disciplína – studuje rukopisy nebo rukopisné knihy neúředního (literárního) charakteru z hlediska:
 - vzniku: doba, prostředí vzniku (osoby a instituce)
 - diplomatika - zkoumá listiny jako produkty kancelářů
 - kodikologie - zkoumá rukopisy jako produkty písařských dílen (skriptorií)
 - funkce: důvody a pohnutky k napsání
 - využití: osudy kodexu (poznámky, přípisky, vlastnické záznamy)
- b) věda o rukopisech – studium rukopisů, historie vzniku literárních kodexů, analýza písma aj.
 - knižní blok: svázaný do dřevěné prkénkové gotické vazby potažené kůží
- c) archeologie knihy – J. Pražák: rukopis (psaný text) chápe jako hmotný artefakt

Kodikologie

- **Kodex** – středověká kniha (špalíček), rukopisy většinou obsahovaly více děl (sborník)
 - dvoulisty pergamentu (složky) byly sešity na hřbetu a vloženy do desek (vazby)
 - přídeští: polovina přilepená k deskám
 - předsádka: volná polovina
 - větší formáty – binia: 2 dvoulisty, ternia: 3 dvoulisty
 - menší formáty – kvaterny: 4 dvoulisty, quinterny: 5 dvoulistů, sexterny: 6 dvoulistů
 - psalo na volné složky, které se svazovaly po napsání textu
 - správné pořadí registrovaly: kustody: označení složek čísly (římské, arabské, slovně)
 - reklamanty: pod poslední řádek napsáno následující slovo
 - paginování: číslování stran
 - foliování: číslování dvoustran (r – recto: přední strana; v – verso: zadní strana)
 - **knižní korpus**: tvořil knižní blok (svázané složky) opatřený vazbou (desky s
 - pokryvem a ochrannými nebo výzdobnými prvky)
 - název: na přídeští, předsádce, někdy neuveden: incipity: prvních několik slov díla
 - explicity: posledních několik slov díla
 - kolofón: písařův přípisek za explicitem

Kodikologie

- **Skriptoria** – písařské dílny: církevní (klášterní, kapitulní) a městské
- **Vivarium** – první klášterní knihovna a písařská dílna vznikla v italské Kalábrii
 - založil mnich **F. M. Aurelius Cassiodorus** (480-573)
- **Významné knihovny a skriptoria** – Monte Cassino), Irsko (Armagh, Clonard)
 - irské misie (Luxeil, Corbie, Bobbio, Fulda, Reichenau, St. Gallen)
- **Břevnov** – benediktínský klášter: první písařská škola na území Čech
 - za opata Meinharda (1035/1044–1089) – další: Ostrov u Davle
- **Olomouc** – za episkopátu Jindřicha Zdíka (1126–1150)
 - katedrála sv. Václava: katedrální škola: olomoucké skriptorium
 - klášter Hradisko: katedrální škola u benediktínského opatství
- **Městské knihy** – tzv. Kniha písaře Jana: svod městského práva, písař doložen v Brně 1343 – 1358

- **Skriptoria** – písářské dílny: městské, klášterní, kapitulní
- **Bible** – latinské překlady řecké Septuaginty (Nového zákona) v severní Africe, jižní Galii, Hispánii
 - **Vetus latina** (stará latina): překlad okolo poloviny 3. stol.
 - **Vulgáta**: 390/405 - revize předkladu od **Jeronýma** (Sophronius Eusebius Hieronymus)
 - glosování: vpisované komentáře
 - glossa ordinaria (glosa řádná): rozsáhlé komentáře sebrané z děl církevních Otců
 - glossa interlinearis (glosa meziřádková): komentář vepsaný mezi řádky
- **Liturgické knihy** – **Misál** (missale): od 9. stol.: obsahuje modlitby, texty a zpěvy při sloužení mše
 - 1) Sakramentář (sacramentarium): čtení a zpěvy kněze
 - 2) Knihy s texty evangelia (čtyři) a epištol (dopisy) - uveden den čtení
 - 3) Knihy obsahující antifony . různé zpěvy
 - **Breviář**: od 11. stol.: zpěvy a čtení pro kanonické hodinky:
 - Žaltář (psalterium): obsahuje 150 žalmů.
 - Hymnář, Antifonář, Lekcionář, Homiliář aj. – úryvky z kázání

- **Libri ordinales** – texty pro různé liturgické obřady mimo mše a kanonické hodinky
 - původně jedna kniha s texty pro biskupy i kněze, z níž vznikly 2 samostatné typy:
 - Pontifikál (pontificale): texty liturgických obřadů pro biskupa (svěcení biskupů, kostelů)
 - Rituál (rituale): texty liturgických obřadů pro kněze (udílení svátosti - křtu, svatba, pohřeb)
- **Kancionál (cantonale)** – kniha s písněmi, které při bohoslužbě zpívá lid
 - opatřen notami
- **Právnícké knihy** – **Corpus iuris civilis**: pro svod římského práva z 2/4 6. stol. z podnětu císaře Justiniána
 - sestává: Institutiones – základní právnícká učebnice)
 - Digesta – úryvky z děl římských právníků
 - Codex Iustiniani – sbírka císařských zákonů
 - Novellae – pozdější Justiniánovy zákony)
 - v době stěhování národů upadly zapomenuty
 - 13. stol.: opatřeny glosami (Accursius – komentář: glossa ordinaria)
 - další římskoprávní sbírky: 5 rukopisných knih
 - **Corpus iuris canonici**: svod kanonického práva tvořený od pol. 12. stol. do konce 15. stol.

Epigrafika

- **Věda** – která se zabývá jejich zpřístupňováním a interpretací nápisů v kulturněhistorických souvislostech
- **Dělení** – podle kulturních okruhů: latinská, řecká, hebrejská, arabská, čínská atd.
 - chronologicky: antická, takzvaná křesťanská, středověká, novověká
 - podle artefaktů (specializovaných disciplín): archeologie (kachle), numismatika (mince), sfragistika (pečetě), kampanologie (zvony)
 - **podle I. Hlaváčka:**
 - a) podle techniky zhotovení: 1. tesáním či řezáním, 2. rytím, 3. odléváním, 4. malováním
5. vnášením do omítek, 6. skládáním do mozaik
7. psaním či škrábáním na zdech, 8. tkaním či vyšíváním
 - b) podle materiálového hlediska: 1. kámen, 2. dřevo, 3. textil, 4. kov, 5. omítky a zdi
6. opracovaná hlína, 7. sklo, 8. kůže aj.
 - c) podle primárního umístění: 1. stavby vně i uvnitř – samostatně nebo jako doprovod

2. zvony, 3. terén (hraniční kameny, kamenné kříže, volně stojící plastiky,
4. mobiliář, 5. produkty uměleckého řemesla včetně sériových výrobků,
6. textový doprovod samostatných uměleckých děl, 7. literární nápisy

d) podle obsahu: 1. literární

2. historický (pamětní) a) s datací

b) bez chronologických údajů

3. právní

4. doprovodné (doprovod uměleckého díla)

- **podle M. Schmidta:** 1. kalendáře, fasti, protokoly, 2. instrumenta publica,
3. votivní nápisy (tituli sacri), 4. nápisy na počest (tituli honorarii)
5. stavební nápisy, 6. náhrobní nápisy, 7. dipinti, graffiti a psací tabulky,
8. drobné nápisy (instrumentum domesticum).

- Typy nápisových písem na našem území (nápisová paleografie):

1. **Majuskulní** (vepsatelné do dvoulinkové osnovy) - **kapitála**

majuskulní

- raně humanistická kapitála
- románská majuskula
- gotická majuskula

2. **Minuskulní** (vepsatelné do čtyřlínkové osnovy) - **gotická minuskula**

minuskulní

- fraktura
- humanistická minuskula
- kurzíva a polokurzíva
- další okrajová písma (např. goticoantiqua)

Kapitála

*TVTO•LEZII•TIELO•OSWIC[E] / NE•KNIEZNY•A•PANNY•PAN[I] / ZIOFIE•
KNIEZNY•TIESSINSK[E] / KTEREZ•GEST•POCHOWA[NO] / LETA•PANIE / M•
XXXXI•*

Pardubice, kostel sv. Bartoloměje, epitaf, 1541.

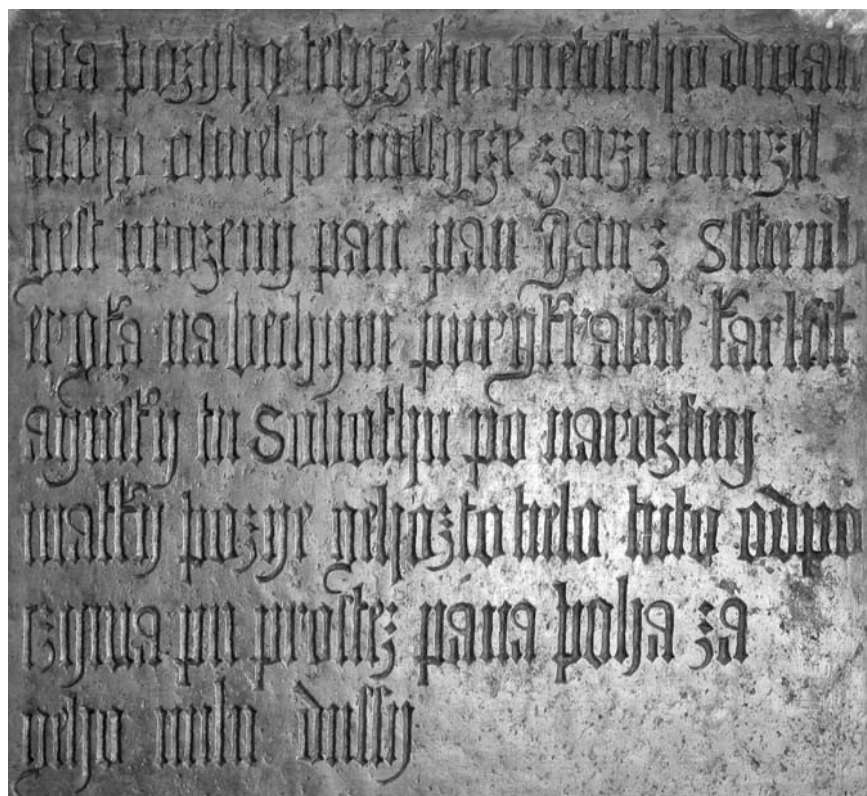
Raně humanistická kapitála

*WYLEM • Z PERNSSTAYNA • A NA • / HELFENSSTAYNYE • ET
CETERA • LETA MoVcXIXo.*

Pardubice, kostel sv. Bartoloměje, portál, 1519.

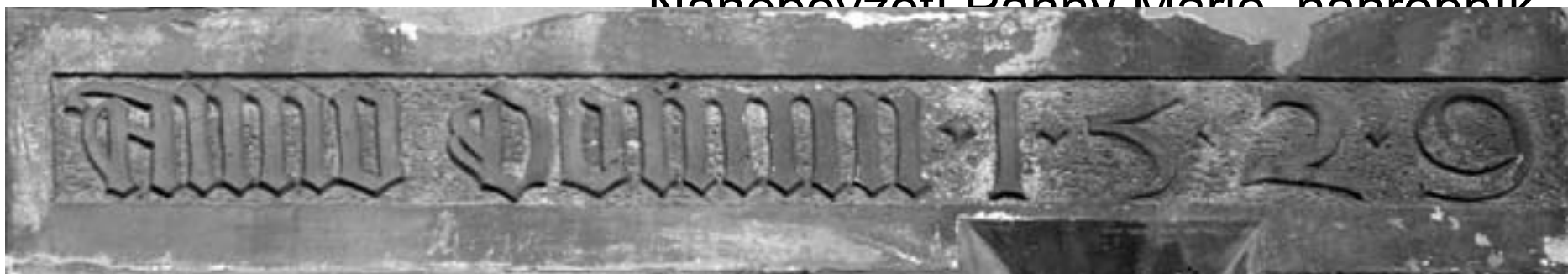
Gotická minuskula

*leta Bozyho tesyczeho pietisteho dwatz /
ateho osmeho miesycze
zarzi umrzel / gest urozeny pan pan Jan z
Ssternb / ergka na bechyni purgkrabie
karlsst / aynsky tu Sobothu po narozeny /
matky Bozye gehozto tielo tuto odpo /
czywa pu prostez pana Boha za gehu milu
dussy*

Bechyně (okres Tábor), kostel

Nanebevzetí Panny Marie, náhrobník

Anno Domini 1529

Praha-Nové Město, kostel sv. Jindřicha, stavební nápis, 1529.

Fraktura

Tuto ffigurura na Pamatku Slowutneho P(ana) Karla / Trubky z Rowyn

Miesstienyna Stareho Miesta Prazskeho / a wsseho toho rodu dal Gest nakladem swym spraviti / Waczlaw Trubka z Rowyn vlastny Syn Geho letha Panie / 1604. zaglste bieDa nekaglCIM.

Praha, kostel Panny Marie před Týnem, nástěnná malba, detail,

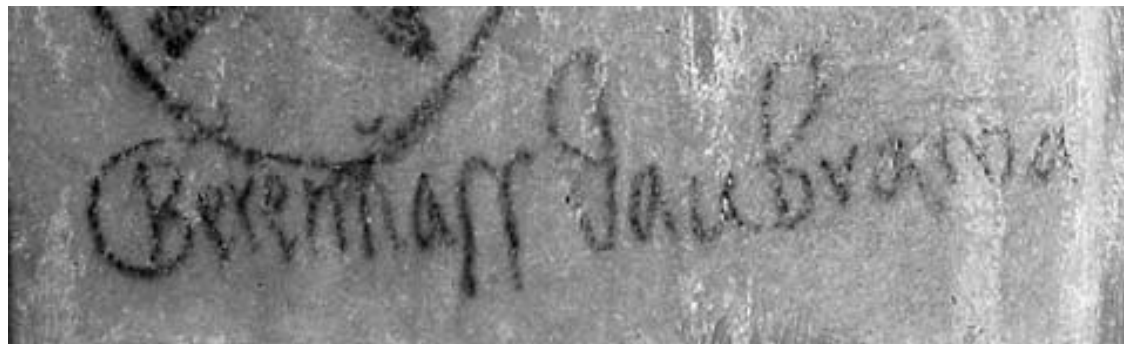
Humanistická minuskula

Obiit prima die Augusti. Hora 12. Anni 1595.

Kutná Hora, České muzeum stříbra, epitafní nápis, detail, 1595.

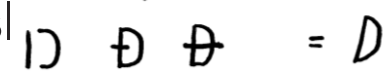
Polokurzíva, kurzíva

Geremiass daubrawa

Kutná Hory, chrám sv. Barbory, graffiti, detail, 40. léta 16. století.

Epigrafika

- **Číslice a číselné údaje** – číselné údaje někdy vypisovány slovy, římskými nebo arabskými číslicemi a různými
 - *anno domini millesimo DLI, MDL2* a pod.
 - *8bris = octobris, Xbris = decembris*
- **Římské číslice** – římské majuskulní písmena: M, D, C, L, X, V, I
 - různé grafické varianty: středověku Vc = 500
 - novolatinské čísl = D
- **Arabské číslice** – pochází z indického prostředí (Arabové je nazývali indickými)
 - 12. stol.: počátky užívání; 14. stol.: rozšíření; 15. stol.: rozšíření v epigrafice
 - 0: vynechávala se, chybně umisťovala, vyznačovala se tečkou, používala se pro vyznačování řádů
 - nebo se nadepisovala
 - arabské číslice se míchaly s římskými a podobně: 01 = 10, 15011 = 1511, 105012 = 1512, 154 = 1504, 152° = 1520, MCCCC83 = 1483, C1 = 101
 - záměny číslic v pořadí letopočtu (např 5 a 7)

Epigrafika

- **Chronogram** – nápis nebo jeho část, jehož písmena s číselnou hodnotou jsou v součtu využita pro vyjádření letopočtu či jiného číselného údaje
- **Zkratky**
 - suspenze: vypsáno pouze první písmeno či první písmena slova – **a(nno)**
 - kontrakce: stažení, při němž jsou vypuštěna písmena uvnitř slova – **a(nn)o**
i(esus) n(azareus) r(ex) i(udaeorum)
 - nadepsání koncovky při vynechání části slova
 - tachygrafické znaky: náhrada slova nebo slabiky symbolem nomina sacra v části 4.2.
 - bývají označeny **znaménky krácení**: všeobecná (s proměnlivým významem)
zvláštního významu (specifická; s daným významem)
 - lokální tradice: M(estenin) N(oveho) M(esta) P(razskeho)

<i>AE</i> → <i>Æ</i>	<i>ij</i> → <i>ij</i>	– latinismy: et c(etera), a(nn)o, septemb(ris), i(esus) n(azareus) r(ex) i(udeorum)
<i>ae</i> → <i>æ</i>	<i>st</i> → <i>st</i>	– vzhled písma: ligatura – spojení dvou či více písmen při kurzívním psaní
<i>OE</i> → <i>Œ</i>	<i>ft</i> → <i>ft</i>	břevno – vodorovné tahy (horní, střední, spodní)
<i>oe</i> → <i>æ</i>	<i>et</i> → <i>&</i>	cauda – u písmen G, Q, R vpravo dole nasazený tah
<i>ff</i> → <i>ff</i>	<i>fs</i> → <i>β</i>	<i>e-caudata</i> – spojení ae
<i>fi</i> → <i>fi</i>	<i>ffi</i> → <i>ffi</i>	

Epigrafika

- **Sepulkrální (pohřební) památky**
 - 450 př. n. l.: zákon 12 desek: pohřbívání mimo lidská sídliště
 - kolumbária: nápisy na destičkách identifikovaly hroby, stély
 - nápisový formulář: úvodní formule D(iis) M(anibus), jméno, původ, stáří, epiteta, úřady, dedikace, křesťanské symboly (christogram, holub)
 - výrazy: famulus dei, ancilla christi, episcopus, presbyter
 - středověk: od 5. stol. kolem kostelů hřbitovy
 - památky: reprezentovaly zemřelého a jeho zbožnost (biblické citáty aj.)
 - renesance: D(eo) O(ptimo) M(aximo)
 - **náhrobník**: pokryv hrobového místa (figurální a znakový)
 - **epitaf**: není bezprostředně spojen s hrobem (memoriální)
 - **tumba**: podobá se sarkofágu
 - **kenotaf**: symbolický hrob
 - **hrobka**: stavebně upravené hrobové místo (k opakovanému pohřbívání)
 - **krypta**: opakované pohřbívání

Chronologie

řecky chronos = čas

- Věda zkoumá, jak se v minulosti dělil čas
- **do konce 13. stol.** – římské datování: fixace dnů v roce podle tří pevných dnů v měsíci
podle postavení luny: kalendy, nony, idy
– v epigrafice a ve dvorském prostředí, ojediněle od humanismu
- **13. – 16./17. stol.** – podle církevního kalendáře: církevní svátky
- **od 15. stol.** – průběžné datování (např. 6. února atd.)
- Příklady dobových datací (s převodem na současný způsob datování):
 - ☐ čtvrtek po Navštívení Panny Marie 1431 (5. července)
 - ☐ Květná neděle 1621 (Slezsko) (4. dubna)
 - ☐ Květná neděle 1621 (Meklenbursko, protestantská země v Říši) (25. března)
 - ☐ Letnice 1714 (20. května)

Kalendáře

(z lat. Calendae – „první den v měsíci“)

- **Calendārium** – termín původně označující knihu sloužící k evidenci dluhů
- **Názvy dnů** – vycházely ze starořímského kalendáře:
 - nony:** sedmý den: v březnu, květnu, červenci, říjnu ostatní měsíce: pátý den
 - idy:** odpovídaly přibližně úplňku
 - patnáctý den: v březnu, květnu a červenci
 - třináctý den: v ostatních měsících
 - pridie:** den bezprostředně předcházející nonám, idám a kalendám
 - dnu před tímto dnem se říkalo „třetí den“ do kalend

– podle pevně stanovených dnů v měsících se ve starém Římě vypočítávala zbývající data
- **Názvy měsíců** – pojmenovány podle antických bohů (pro měsíce v první polovině roku, kdy se prodlužovaly dny, později označeny řadovými číslovkami)

Reformy kalendáře

- **Starořímský kalendář** – 1. stol. př.n.l.: Sosigenes z Alexandrie zavedl přestupný rok (366 dnů co 3 roky)
- **Juliánský kalendář** – zaveden r. 45 p. n. l. Gaiem Juliem Caesarem
 - upraven r. 8 n. l. za Augustusta (srpen z 30ti na 31 dnů)
- **Gregoriánský kalendář** – 1582: zaveden za Řehoře XIII., revizí pověřil komisi (bratři Liliové a Christoph Clavius)
 - nejprve ve Španělsku, Portugalsku, Francii a Itáli
 - 1584: na základě příkazu Rudolfa II. Čechy , Morava, Slezsko
 - 1700: Dánsko + Norsko, 1752: Anglie, 1918: Rusko, 1753: Švédsko + Finsko,
1928: Egypt
 - nejdéle v pravoslavném Rumunsku a Srbsku (1919)
 - Francie: revoluce: zrušení křesť. letopočtu a svátků
1793 až 1806 : revoluční kalendář (obnoven 1781 za pařížské
komuny)

Rozdíly kalendářního času se slunečním

- **1972 – Mezinárodní služba pro sledování rotace Země** pravidelně přidává sekundu pro koordinaci rozdílu mezi časem z atomových hodin a slunečním rokem
 - rok měřený otáčkami Země se za 100 let prodloužil cca o 1 min.
- Zpomalení rotace nepůsobí Měsíc (0,19 s/100 let), ale rozpínání Země:

80. léta – hydridová teorie zemského jádra:

- podle Vladimíra Larinse se skládá ze sloučenin kovů a vodíku, který proniká zemským pláštěm do atmosféry a uvolňuje teplo
 - v plášti část vodíku vytváří metan, z něhož se působením teploty a tlaku syntetizuje zemní plyn (CH₄), nafta a asphalt (v hl. 9 km)
- V důsledku nárůstu objemu planety roste délka rovníku průměrně o 38 cm/rok.

Literatura

- Friedrich, G., Rukověť křesťanské chronologie, Praha 1934, 1997.
- Hlaváček, Ivan: Úvod do latinské kodikologie. 2. doplněné vydání. Praha 1994
- .Hlaváček, Ivan: Kašpar, Jaroslav; Nový, Rostislav. Vademecum pomocných věd historických. Praha 1988.
- Hladíková, Zdeňka: Kašpar, Jaroslav; Ebelová, Ivana. Paleografická čítanka. Ukázky. Praha 2000.
- Hladíková, Zdeňka; Kašpar, Jaroslav: Ebelová, Ivana. Paleografická čítanka. Textová část. Praha 2000.
- Kašpar, Jaroslav. Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím I. Praha: 1987.
- Pražák, Jiří: Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly. Studie o rukopisech 13, 1974, s. 3–17.
- Roháček, Jiří: Epigrafika v památkové péči. Praha 2007.